

Adolescència femenina i risc social: una relació invisible¹

Resum

La percepció social de l'adolescència i la joventut com *un problema* no és una novetat. Els joves han resultat ser des de sempre un grup social objecte de preocupació per al món adult, que es veu reflectit com en un mirall que els retorna una imatge no sempre agradable. Els joves són, de fet, objecte d'exaltació i preocupació alhora, i en aquesta paradoxa radica precisament la clau que fa de la joventut una categoria socialment construïda que sintetitza les contradiccions de la mirada adulta. Sovint les noies estan absents d'aquests estudis o, en tot cas, el seu paper es tipifica com a secundari, passiu o complementari al dels seus *iguals* masculins.

Paraules clau

Adolescència femenina, Diferències biològiques, Gènere, Invisibilitat, Risc social, Socialització, Violència

Adolescencia femenina y riesgo social: una relación invisible

La percepció social de la adolescència y la joventut como un problema no es una novedad. Los jóvenes han resultado ser desde siempre un grupo social objeto de preocupación para el mundo adulto, que se ve reflejado como en un espejo que les devuelve una imagen no siempre agradable. Los jóvenes son, de hecho, objeto de exaltación y preocupación al mismo tiempo, y en esta paradoja radica precisamente la clave que hace de la juventud una categoría socialmente construida que sintetiza las contradicciones de la mirada adulta. Con frecuencia las chicas están ausentes de estos estudios o, en todo caso, su papel se tipifica como secundario, pasivo o complementario al de sus iguales masculinos.

Palabras clave

Adolescencia femenina, Diferencias biológicas, Género, Invisibilidad, Riesgo social, Socialización, Violencia

Feminine adolescence and social risk: an invisible relationship

The social perception of adolescence and youth as 'a problem' is not new. Young people have always been a social group that has been a focus of concern for the adult world, which sees itself reflected, like in a mirror which provides them with an image that is not always pleasant. In fact, young people are the focus of praise and concern at the same time, and it is precisely this paradox which is the key that makes youth a socially constructed category that synthesises the contradictions of the adult gaze. Girls are often absent from these studies or, in any event, their role is seen as secondary, passive or complementary to that of their masculine 'counterparts'.

Keywords

Feminine adolescence, Biological differences, Gender, Invisibility, Social risk, Socialisation, Violence

Autora: Anna Berga

Article: Adolescència femenina i risc social: una relació invisible

Referència: Educació Social, núm. 29 pp. 61-76

Adreça professional: Escoles Universitàries de Treball Social i Educació Social Pere Tarrés (URL)
 aberga@peretarres.org

▲ Adolescència en situació de risc: un problema masculí?

La percepció social de l'adolescència i la joventut com *un problema* no és una novetat. Els joves han esdevingut des de sempre un grup social objecte de preocupació per al món adult, que s'hi veu reflectit com en un mirall que els retorna una imatge no sempre agradable. Els joves són, de fet, objecte d'exaltació i preocupació alhora, i en aquesta paradoxa rau precisament la clau que fa de la joventut una categoria socialment construïda que sintetitza les contradiccions de la mirada adulta.

No es qüestiona perquè aquesta joventut, socialment definida com a *problemàtica*, és en realitat majoritàriament masculina

Aquesta visió alarmista dels joves s'ha concretat els darrers anys en el fet d'identificar-los amb alguns dels principals problemes socials percebuts des de la societat adulta: la delinqüència juvenil, la violència, tribus urbanes, drogoaddiccions, fracàs escolar... Davant d'aquesta realitat s'exigeix una resposta, tant a escala política com pedagògica i social. Es formulen molts interrogants sobre què li passa a la joventut actual i què ha fallat socialment però, en canvi, no es qüestiona perquè aquesta joventut, socialment definida com a *problemàtica*, és en realitat majoritàriament masculina. Aquest és, a més, un fet que no es planteja ni en la majoria dels estudis sobre el tema ni en el disseny de les intervencions socials.

Certament, les dades ens mostren que les conductes violentes, dins i fora de les aules, estan protagonitzades fonamentalment per nois. Així mateix, avui dia les noies no solament obtenen millors resultats acadèmics que els seus companys, sinó que ells representen la majoria en els índexs de fracàs escolar². Quant a la delinqüència juvenil, a Catalunya els darrers informes mostren que els nois representen el 85% del total d'ingressats en centres de justícia juvenil³. Allò més significatiu d'aquestes dades és que, en proporcions molt similars, es mantenen en tots els països occidentals⁴.

Però són escassos els estudis que intenten explicar aquesta realitat, aparentment tan reveladora, i en la majoria es continua parlant d'adolescència i joventut *en risc*, de forma genèrica. Aquest és un element significatiu atès que, mentre la majoria dels estudis sociològics realitzats sobre el tema destaquen la categoria socioeconòmica com una variable estructural que determina els factors de risc social, no es té en compte que aquests factors, experimentats per nois i noies, acaben produint respostes diferents.

En aquest sentit, sovint les noies resten absents d'aquests estudis o, en tot cas, el seu paper es tipifica com a secundari, passiu o complementari al dels seus *iguals* masculins. Considero que aquesta absència de les noies en els estudis caldria analitzar-la amb deteniment perquè pot amagar una realitat que ens permeti preguntar-nos si, més que absents, les noies resten invisibles, atesos els paràmetres que s'han utilitzat per tal d'estudiar la joventut des de les diferents perspectives d'anàlisi.

Per exemple, els estudis que s'han centrat en el tema de les transicions a la vida adulta han definit els itineraris de transició a partir d'uns models considerats *normalitzats*, que defineixen l'adulthood bàsicament a partir de la incorporació al món laboral, però deixen de banda l'àmbit familiar o domèstic. També les investigacions sobre les cultures juvenils han focalitzat la seva atenció en aquelles manifestacions més *espectaculars* dels estils juvenils, com les anomenades *tribus urbanes*, estudiades en els espais públics. Així mateix, la majoria dels estudis de caire criminològic parlen de delinqüència o violència juvenils de manera genèrica o, sinó, donant per descomptat que són conductes masculines que s'expliquen a partir de causes d'ordre físic o genètic. En un recent i celebrat estudi sobre joventut i conducta antisocial, un dels principals aspectes destacats com a causa de la delinqüència juvenil és precisament el sexe, fins al punt d'afirmar que “*ser varón es uno de los predictores más fuertes de la delincuencia que tenemos entre los atributos fácilmente mesurables*”⁵.

Els darrers anys diferents veus han evidenciat aquest silenci, en alguns casos atribuït simplement a la novetat dels canvis en els models de conducta de les noies, que des de fa un temps estan actuant de manera cada cop més assimilable als nois o, en canvi, explicat pel dominant biaix masculí dels investigadors en temes de joventut, que qüestiona com s'han definit els objectes d'estudi. Si partim del principi que res no és tan revelador des d'un punt de vista sociològic com interrogar-nos per allò que donem per descomptat, per les evidències socialment compartides, haurem de qüestionar-nos aquestes definicions oficials de la realitat per tal de desemascarar què s'hi amaga al darrere. Així podem afirmar que el que ha estat majoritàriament estudiat no és tant la joventut, sinó el problema social. En conseqüència, els nois han esdevingut els protagonistes de les recerques mentre les noies, en canvi, han esdevingut invisibles. La sociologia feminista ha buscat una explicació a aquesta invisibilitat (tant en els estudis criminològics, com en els de les subcultures juvenils o transicions) basada en arguments que transcendissin la dimensió biològica i genètica, i intentant trobar una resposta a partir de les referències culturals i de la socialització. Com van destacar Garber i McRobbie⁶ en el seu article ja clàssic sobre les noies i les subcultures, la qüestió no és tan sols la presència o absència de les noies en les cultures juvenils, definides en termes androcèntrics, com les formes que elles utilitzen per interactuar entre elles i amb els altres per tal de negociar el seu propi espai, construint formes culturals específiques de resposta i resistència.

Aquesta ponència neix d'una recerca més àmplia que proposa una mirada des d'una perspectiva de gènere als processos descrits com *de risc* en adolescents i joves. A partir d'entrevistes en profunditat a professionals del camp social que treballen amb adolescents en situació de risc s'analitzen les diferències en les respostes i formes d'expressió que nois i noies manifesten davant les condicions socials desfavorables en les que viuen, així com entorn als discursos que es construeixen per explicar-les⁷.

El que ha estat majoritàriament estudiat no és tant la joventut, sinó el problema social

Una perspectiva de gènere

Com ha succeït en altres àrees de la sociologia, la definició i estudi de les problemàtiques d'exclusió social s'ha desenvolupat, majoritàriament, al marge d'un dels eixos d'estructuració social com són les desigualtats de gènere. Aquesta anàlisi obre un ampli camp d'investigació que pot desenvolupar-se en diferents línies de treball. D'una banda, l'estudi de la interrelació entre la classe social i el gènere pot desvetllar quins són els efectes que les transformacions del context socioeconòmic genera en les posicions que nois i noies ocupen en relació amb les condicions de risc social. Seguint aquesta premissa, que ha estat la línia de recerca més estudiada fins ara, sembla constatar-se que avui dia les dones són un col·lectiu especialment afectat per les noves desigualtats generades en el context de la societat informacional. Les dones constitueixen un dels protagonistes de les noves formes de pobresa, fins al punt que el terme "feminització de la pobresa" ha servit a alguns organismes internacionals, com les Nacions Unides, per a denunciar que, actualment, la pobresa mundial té rostre femení. Així mateix, en els darrers anys alguns estudis s'han interessat per les diferents repercussions que, per als nois i noies, suposa afrontar aquest nou escenari socioeconòmic. En aquest sentit, Andy Furlong en un recent estudi sobre les transicions juvenils, conclou que les noies joves d'entorns socials desfavorits constitueixen un grup especialment vulnerable a la nostra societat⁸.

Els processos d'adaptació i resposta dels joves davant les condicions materials de vida estan transversalment condicionats per la socialització diferencial de gènere

Aquesta via d'anàlisi, que sovint s'ha considerat com la mostra de la introducció d'una perspectiva de gènere en els estudis sobre joventut, presenta nois i noies en dos grups separats, confonent el que implica una perspectiva de gènere amb l'estudi de la situació de les dones com a col·lectiu. Sens dubte, aquesta és una anàlisi necessària, sobretot per la informació que ens aporta sobre les conseqüències d'aquest model social i econòmic per a les dones. Així i tot, el punt de partida d'aquest treball és un altre: una perspectiva de gènere aplicada a l'anàlisi dels processos de risc social a l'adolescència no significa únicament estudiar o visibilitzar les noies, aplicant els mateixos paràmetres, sinó analitzar fins a quin punt els processos d'adaptació i resposta dels joves davant les condicions materials de vida estan transversalment condicionats per la socialització diferencial de gènere.

En aquest sentit, entenem el gènere com una categoria relacional que, tot i tenir les noies com a protagonistes de l'anàlisi, no pretén tant estudiar-les com a grup sinó comprendre, com diu María Jesús Izquierdo, que el que els passa a les dones ho és en relació amb el que els passa als homes⁹. Ens referim al *gènere* com la construcció psicològica, social i cultural de les característiques considerades femenines o masculines que s'atribueixen als membres de cada sexe. Aquesta és, de fet, una construcció cultural i històrica que pot canviar d'una societat a una altra, d'una cultura a una altra¹⁰.

En aquest sentit, entenem que els rols de gènere es construeixen en la relació entre homes i dones, una relació que, en una societat patriarcal, es basa en una relació jeràrquica de dependència. Els rols de gènere, per tant, no són

complementaris sinó que impliquen relacions de poder (el domini del gènere masculí sobre el femení).

A través del procés de socialització ens construïm com a persones, creant la nostra identitat, i com a éssers socials, aprenent a ser membres actius de la nostra societat¹¹. És a partir d'aquest procés que, sobre la base de les diferències biològiques pròpies dels nostres atributs sexuals, assignats per naixement, es construeix la nostra identitat de gènere. Com apunta Brullet¹², a través de la socialització diferencial de gènere els homes i les dones interioritzem les normes i valors “adequats al nostre sexe” en el context específic de la societat on vivim. Aprenem, per tant, a ser homes i dones.

Així, segons Bourdieu¹³, a través de la socialització es transmeten els rols sexuals i la dominació masculina es legitima perquè es naturalitza, es dona per descomptada. Les conseqüències d'aquesta socialització diferencial, que atribueix un paper dominant al gènere masculí, acaben sent perjudicials a dues bandes, ja que es tendeix a *sobrevalorar*, *sobreexigir* i *infraprotégir* els nois, mentre es tendeix a *infravalorar*, *infraestimular* i *sobreprotegir* les dones¹⁴.

Així, una perspectiva de gènere aplicada a l'estudi dels processos de risc social a l'adolescència ens ha de permetre visualitzar les noies. D'una banda, explicant el perquè de la seva posició secundària i minoritària en aquelles manifestacions definides com a “conductes de risc”; en aquest cas, ens preocuparem d'analitzar com, a partir de la socialització diferencial de gènere, nois i noies que viuen sota condicions socials similars, aprenen formes diferencials d'expressió. De l'altra, caldrà interrogar-nos per aquestes definicions, que parteixen d'una mirada esbiaixada de la realitat que emmascara les particulars formes femenines d'expressió.

El per què de la invisibilitat

Una de les conclusions més interessants extretes a partir de les entrevistes és que en molts casos els professionals no dubten a constatar importants diferències en les conductes i formes d'expressió de nois i noies amb els que treballen però, alhora, admeten que aquesta és una qüestió per la que no s'han interrogat abans. Aquestes diferències, per tant, es perceben com a *naturalitzades* i, per tant, no es problematitzen. Aquest és, al meu parer, un dels temes fonamentals per a comprendre la invisibilitat de les noies en els estudis i també en les intervencions socials, i que reprendré al final de la ponència.

Qüestió d'hormones?

“a ver... yo creo que hay un factor, aunque bueno, no lo tengo muy claro, pero muchas veces es cierto que todo hace pensar que sí ¿no?, que es que

hay una variable, yo creo, de carácter genético. En el sentido que los chicos parece que tienen un impulso más... más agresivo ¿no? y están más pendientes de la actividad, de la actuación, frente a una chica. Entonces este componente agresivo, que muchos estudios así lo validan, es posible que provoque que el chico responda delante de la misma situación manifestando más agresividad. He visto actuaciones que, hablando de actos delictivos, que comportan más actos delictivos frente a la chica que tendría un comportamiento más retraído, ¿no? sería más de carácter... un trastorno más mental, o un trastorno emocional”

(educador centre protecció de menors)

Les raons biològiques són encara un dels arguments als quals els professionals, amb una certa timidesa, recorren per explicar el que ells identifiquen com a diferències fonamentals entre les característiques de noies i nois.

Les explicacions de caràcter biològic continuen sent encara bona part de la visió social dominant sobre les diferències en les expressions entre sexes. Més enllà d'altres tipus de consideracions, cal destacar que des d'aquestes postures es confon totalment el *sexe* amb el *gènere*, atès que s'identifiquen les diferències biològiques (*sexe*) amb les característiques socials, culturals i psicològiques que cada societat atribueix a cadascun dels sexes (*gènere*). A escala de teories criminològiques, aquest ha estat un argument dominant durant molt temps, ja des de les tesis de Lombroso i l'anomenada “dona delinqüent”, a la que considerava signe d'una doble anormalitat: per la seva condició de delinqüent i transgressora de la norma social i, alhora, per la seva condició de dona “biològicament contra-natura”, és a dir, transgressora amb el que s'espera del seu gènere.

Una explicació molt més comuna, segurament pel pes de la psicologia en els plans d'estudis dels professionals de l'educació, és la referida a les diferències en les característiques psíquiques (maduració, reflexivitat, autocontrol...) però enteses com a causa, i no com a conseqüència dels diferents rols que nois i noies desenvolupen en societat. Així explicacions del tipus:

“les noies sempre són molt més madures que els nois, això sí que és una tònica general, eh? O sigui, a la mateixa edat una noia és més madura que un noi i, a més, físicament estan molt més desenvolupades”

(educadora social)

La socialització de gènere

Molts dels professionals entrevistats identifiquen els models i expectatives familiars diferencials, així com al paper de la colla d'amics en la socialització durant l'adolescència, com alguns dels arguments més recurrents per a explicar les diferències en les formes d'expressió de nois i noies davant les condicions de risc social.

El paper clau de la família com a principal agent de socialització es correspon, també, amb la seva funció com a primera transmissora dels rols de gènere. És important, per tant, analitzar la relació entre la socialització en el marc familiar i els itineraris diferencials de nois i noies en situació de risc social. Un element recurrent en els estudis sobre el tema és l'argument sobre el paper de la família com a limitador de les possibilitats de transgressió de les noies, atès el major control i protecció que els pares i mares exerceixen sobre les seves filles, en relació amb els seus germans (límit de diners, horaris, control amistats...). Les diferències, per exemple, en l'assignació de responsabilitats en les tasques domèstiques fan que als nois en contextos de classe treballadora, tradicionalment, se'ls ha deixat més llibertat per a sortir al carrer, relacionant-se amb el seu grup d'amics i que hagin hagut d'aprendre abans a defensar-se sols, de manera que també tenen més possibilitats d'acabar desenvolupant un rol actiu¹⁵. En aquest sentit, la socialització de gènere en el marc familiar actua com a "control social informal"¹⁶, garantint la interiorització de les noies del seu rol femení tradicional.

“hay veces que la responsabilidad que se les otorga te produce angustia, como el papel de protectora de la hermana mayor hacia los niños, hacer de madre ¿no? niñas de 12 años que bueno... que han cambiado pañales, han dado de comer, y bueno, incluso estar el educador con su hermanito y venir ella a controlar que lo estés haciendo como ella piensa que se tiene que hacer, como que se siente responsable de sus hermanos, ¿no?; esto no se nota tanto con los hermanos... no, no se les pide, no se tiene la expectativa de que tengan este tipo de conducta”

(educadora social)

Certament, aquesta diferència en la socialització familiar és el resultat d'unes expectatives paternes influenciades pels estereotips de gènere. En una enquesta realitzada pel CIS¹⁷ sobre la percepció social dels riscos, on es preguntava a pares i mares sobre els riscos percebuts com a més preocupants per als seus fills, es reflecteix, de manera significativa, com les expectatives adultes canvien en funció del gènere. En el cas dels pares de nois, el risc que els seus fills cometessin un delictes era un dels més preocupants, mentre que en el cas de les noies aquest era, precisament, el que ocupava el darrer lloc. Contràriament, per als pares de noies adolescents el risc de ser víctimes d'algun delictes o el fet d'implicar-se en un embaràs no desitjat era percebut com a preocupacions molt més importants que per als pares dels nois.

Fins on arriba el risc real i on comença la construcció social? Quines són les conseqüències que aquestes expectatives paternes generen en les conductes dels adolescents? D'acord amb el principi, clàssic en sociologia, de W. Thomas, tota situació definida com a real és real en les seves conseqüències i, per tant, les imatges que una determinada societat presenta sobre els problemes socials i els riscos són construccions socials que es donen per descomptat (existeixin o no realment) i que generen processos que acaben imposant-se, en aquest cas entre els adolescents. Les expectatives de pares, mestres, educadors... estan influenciades pels estereotips de gènere i tenen, finalment, conseqüències en l'educació dels nois i noies: no s'espera que les

No s'espera que les noies siguin un problema i, en conseqüència, no són vistes com a tal

noies siguin un problema (a casa, a l'escola...) i, en conseqüència, no són vistes com a tal.

En aquest sentit, podem destacar que moltes vegades aquesta transmissió de rols, encara que és reconeguda teòricament pels professionals com una construcció social, difícilment es relaciona amb la pròpia pràctica. Un professor de secundària ho expressava en aquests termes:

“realment els xavals actuen com nosaltres esperem que actuïn i això molta gent no se n'adona, però és així. Si tens un alumne a classe i esperes que es porti malament, el xaval el més probable és que es porti malament. Si tu tens un xaval que està catalogat com a conflictiu i tu esperes que no sigui conflictiu té més probabilitats de no ser-ho. Com que la noia, fins a cert punt, està mal vist que sigui conflictiva, perquè a diferència dels nois, no guanyaria punts en el seu grup d'iguals, la seva conducta realment no ho és”

Així, els estudis de les cultures juvenils que, com hem vist, estan fonamentalment protagonitzats per nois, han tendit a prioritzar l'esfera pública com a àmbit d'anàlisi, posant major èmfasi en el paper socialitzador del grup d'iguals que en el de la família.

Certament, parlar d'adolescència implica necessàriament referir-nos a les relacions de grup. Són molts els estudis que han destacat la importància que, en l'etapa adolescent, adquireix la colla d'amics com a espai on l'adolescent es refugia davant la sentida incomprensió dels adults i la seva necessitat d'experimentar una identitat pròpia. D'altra banda, en contextos marcats per la precarietat i la marginalitat, davant la fragilitat que sovint adquireixen altres agents de socialització com la família o l'escola, el grup d'amics constitueix un marc clau que s'ha relacionat directament amb la iniciació en les conductes de risc i les carreres delictives¹⁸. Però, sovint, no s'ha tingut en compte per a explicar aquestes conductes la incidència de la variable gènere.

Certament, el grup és l'espai privilegiat per a l'experimentació de la identitat de gènere durant l'adolescència. Els rols es construeixen en la relació amb els iguals del mateix sexe i, per suposat, en el joc de miralls que suposa la interacció en els grups mixtos. Així, la demostració de virilitat que els adolescents d'aquests contextos socioeconòmics han d'adoptar per tal d'integrar-se al grup d'amics, i com a escenificació davant les noies, ha explicat, per a molts autors, la relació entre masculinitat i delinqüència o entre masculinitat i refús a l'escola¹⁹. En contextos de grup els nois han de respondre a les expectatives que es deriven del seu rol masculí demostrant valentia, risc, força... i els dubtes sobre la seva virilitat poden ser el pitjor insult. En el cas del fracàs escolar alguns professors entrevistats destaquen la importància del grup d'iguals en determinats contextos en els que estudiar és “una cosa de noies”:

“te pongo un ejemplo, yo tenía un alumno muy del barrio, un chaval muy majo; en el instituto no había problemas con él, pero era un chaval considerado como un delincuente. Yo le decía siempre: 'Jose, tráeme los

libros' 'no, porque es que a mí me da vergüenza ir con los libros por la calle', porque su grupo de iguales no ve bien que él vaya ni con un bolígrafo. Es decir, a mí me da vergüenza ir hasta con un bolígrafo por la calle. Entonces yo pienso que es la clave, la influencia del grupo de iguales, es muy difícil salirse del grupo y crear tu propia identidad, tu propia personalidad, que se irá haciendo con el tiempo. Pero el grupo de iguales les da seguridad y entonces muchas veces es difícil opinar en contra de lo que opina el grupo, porque la propia seguridad del adolescente está ahí, en sentirse protegido y sentirse avalado por ellos"

El paper de les noies, en aquests contextos, acostuma a reflectir-se en els estudis com a secundari o complementari al dels nois, limitant-se sovint a ser espectadors dels grups masculins violents. També els professionals ens expliquen aquestes dinàmiques grupals on els rols estan molt marcats:

“el chico por definición tiene que ser machito, tiene que ser valiente y si se tiene que partir la cara con quien haga falta o si le ha pegado a dos 'polis' esto es mejor que si no, y si ha tenido que huir con la Guardia Civil detrás con un coche pues mejor todavía, esto es un valor, las chicas también lo admiran, y entre los chicos esto es admirable. En cambio las chicas tienen otro rol, el rol femenino más pasivo, o sea, el esquema tradicional de chica que admira a su héroe y está en casa sumisa y obediente y tal; éste es el esquema, desde mi experiencia, de los que han acabado en estas historias”

(educador centre de justícia juvenil)

En canvi considero que, si com diu Bourdieu²⁰, “la dona participa de les categories dominants i, per això, és la primera que reclama que l’home ocupi la posició que li correspon” o, en paraules de María Jesús Izquierdo²¹, “al costat d’homes fascinats per la violència hi ha dones fascinades per homes violents”, aquest paper, encara que puguem definir-lo com a complementari no deixa de ser determinant pel seu poder en el joc de representacions, construïdes sobre la base d’una relació en la que cadascú atorga la legitimitat del seu paper a l’altre.

Contràriament a la meva previsió inicial, els professionals no han reforçat amb les seves respostes la visió dominant sobre la passivitat, docilitat i submissió femenines. Les seves respostes, fruit d’una llarga experiència de treball amb adolescents i el seu paper d’observadors qualificats, desvetllen una realitat molt clara: les noies també són transgressores, encara que puguin expressar-ho d’una altra manera.

Així ho explica un educador amb experiència en centres de justícia juvenil:

“había una diferencia muy grande en las dinámicas que se establecían en el grupo, siempre son dinámicas de poder, siempre; con los chicos era más explícito, era el que tenía los bíceps más grandes pues estaba claro quien mandaba..., En las chicas no era así, era quien tenía más capacidad para mover, pocas veces veías enfrentamientos directos; con chicos sí, en

Les noies també són transgressores, encara que puguin expressar-ho d’una altra manera

chicos liarse a ostias y ningún problema, en chicas no, en chicas era muy habitual que la que controlaba la situación manipulase la historia, de manera que parecía que quedaba al margen de todos los líos, estaba la que era más corta que era la que daba la cara finalmente. Los roles, las dinámicas eran muy diferentes”

En aquest sentit, un aspecte que resulta interessant abordar és, precisament, les diferències en les característiques i constitució dels grups femenins i masculins. Normalment, els grups femenins són més reduïts i estan formats per microgrups que s'atomitzen i es reestructuren contínuament. El tipus de relació es coneix com la *diada femenina*, relacions molt íntimes en les quals l'amistat està per damunt de tot i el que està més mal vist és la falsedat i la infidelitat. Així, l'estructura i dinàmica diferents dels grups adolescents masculins i femenins, analitzats des del punt de vista de les diferències de gènere, és un element clau a tenir en compte per a comprendre perquè nois i noies que viuen sota condicions estructurals similars s'expressen de maneres tan diverses.

L'expressió diferencial

Els nens no ploren

“me acuerdo de la primera que tuve con un adolescente que era chico... tardó mucho en decirme que tenía novia en el cole, y me acuerdo que le pregunté por qué, que era una chica de su clase y que a todo el mundo le había gustado alguien a los quince o dieciséis años, que era una cosa muy normal. Entonces él me explicó que la primera novia que tuvo lo dejó, y le duró dos semanas, que le supo muy mal. Cuando lo explicó a los padres, su padre le dijo: ‘¡qué machote, has empezado a ligar antes que yo!’, y el día que le dijo: “pues me ha dejado...” su padre le dio una bofetada súper fuerte y le dijo ‘una mujer nunca puede dejar a un hombre, y nunca se te ocurra volver a llorar por una mujer, ¡han de ser ellas que lloren por ti!’ Pero le clavó una bofetada bien fuerte; te hablo de dejarle los dedos señalados. Y claro, esto le quedó muy marcado y él pensaba que no quería volverse a enamorar porque no sabía si soportaría que le volvieran a dejar, porque le verían como una persona muy débil y él no quería que le viesan así. Claro, si una chica se pone a llorar o la dejan, pues lo tienen más asumido, y a lo mejor en casa no reciben un castigo tan duro. Que el hombre no pueda llorar es muy duro, tienes que tragártelo todo”

(educadora centre justícia juvenil)

La masculinitat és també, per suposat, una construcció social que com la feminitat varia en funció de la classe social. Des de la família com a agent de socialització primària fonamental, passant per l'escola o el grup d'iguals, ens construïm com a homes i dones.

A partir de les entrevistes realitzades hem constatat que, en els contextos culturals com els que analitzem, resulta una necessitat per a sobreviure en els grups masculins demostrar valentia, força, i els dubtes sobre la pròpia virilitat poden ser el pitjor insult. En contextos de grup, els nois han de respondre a les expectatives que es deriven del seu rol masculí, i això significa que expressar sentiments d'inseguretat, por o tristesa, per exemple, no es considera apropiat pels companys de grup, però no vol dir que aquests sentiments no existeixin, sinó que han estat invisualitzats. Anne Campbell²² ha descrit aquesta situació a partir d'un interessant concepte. Segons aquesta autora, podem parlar "d'ignorància de la pluralitat" per a descriure aquesta pressió en grups masculins on cada membre creu que és l'únic que viu aquestes emocions, atès que no són considerades apropiades per a la discussió en públic.

Segons María Jesús Izquierdo²³, a partir de la socialització diferencial de gènere, a l'home se li censura la tendresa, mentre que a la dona se li nega la violència física. Aquesta seria, segons l'autora, l'explicació de què en molts casos la dona no renunciï a aquesta violència, sinó que la interioritza, expressant-la en forma d'autoagressió, mentre que l'home la canalitza cap a l'exterior. En aquest sentit, cap violència és exclusiva dels homes, malgrat que es pugui afirmar que la violència física és una conducta masculina (és a dir, pròpia del gènere masculí)

Cap violència és exclusiva dels homes, malgrat que es pugui afirmar que la violència física és una conducta masculina

"Y, por ejemplo, en las situaciones de peleas, los chicos desmontan el centro, o sea, llegas a la habitación y piensas: ¡díos mío! la silla, la mesa, bueno, patadas aquí, patadas allá... y en cambio ellas en lugar de sacar la agresividad hacia fuera destruyendo como que lo interiorizan más, ¿no? en plan... para mí más grave porque se autolesionan. Por ejemplo, las cuchillas de afeitar, de depilarte o de afeitarse los chicos la barba... eh... cuando ha habido algún conflicto entre chicas las tenemos que esconder, mucho más escondidas de dónde están porque se autolesionan con una carga de agresividad muy fuerte hacia ellas mismas. Eso siempre lo he visto, difícilmente hemos visto chicos lesionándose, aunque en la prisión sí que se lesionan y que en centros de chicos se lesionan, pero al menos en las instituciones donde he estado yo, ellos destrozaban el mobiliario y ellas... una patada también, pero no de una forma tan... Recuerdo, por ejemplo, una pelea de chicas que aprovecharon que la otra dormía y le cortaron el pelo con unas tijeras; quiero decir que... son aquellas cosas que dices físicamente no le hago daño pero psicológicamente es... son duras"

(educadora centre de justícia juvenil)

Les nenes no són bones

Com defensa Dolores Juliano²⁴, les dones de sectors populars desenvolupen diferents estratègies per a subvertir els models dominants que les releguen a una posició de debilitat i passivitat. Aquesta autora planteja que aquestes estratègies són invisibles però, sovint, és aquesta mateixa invisibilitat la que

facilita la seva eficàcia ja que “la societat patriarcal els permet més fàcilment l’exercici de certes quotes de poder si aquest es disfressa de submissió”.

A partir de les entrevistes amb professionals, aquestes estratègies s’anaven desvetllant i considero que ens permeten posar en qüestió aquesta visió dicotòmica entre l’activitat masculina i la victimització femenina. Les principals estratègies que apareixen com a rellevants estan en relació, d’una banda, amb la particular forma de l’agressivitat femenina i, de l’altra, amb les estratègies i mecanismes de resolució dels conflictes o d’evitació de les sancions:

“las peleas que habían en el centro... por ejemplo, cuando se peleaban dos chicos eh... como que se hacía una banda ¿no?, como que tienen que demostrarse a sí mismos quién es el más fuerte y quién manda, quién es el líder ¿no?, y realmente se pegan físicamente muy fuerte, quiero decir que tiene que haber una intervención del educador porque sino... no tienen medida, al menos las peleas que yo he vivido, ¿eh?... quiero decir son peleas muy duras, muy duras... Yo pienso que las peleas que he presenciado de chicas... que no son tampoco muy suaves ¿eh? pero es otra sutileza o sea más... de tirarse de los pelos desde luego, no sé... pero que son como más vengativas, en el sentido de que, por ejemplo, una vez el educador interviene y las separa has de tener mucho control sobre la situación, porque a lo mejor aquel vestido que le gusta tanto ponerse cuando se vaya de permiso pues le desaparece del armario... eh... ya sabes quien lo tiene pero tienes que demostrar quien lo ha cogido, ¿no? Yo recuerdo una situación en la que una chica iba a un bautizo y marchaba un fin de semana, pues estuvo aguantando toda la semana sin dirigirle la palabra y el último día se le cargó un vestido y las medias, todo, todo, todo, ¿no?, quiero decir que físicamente por la fuerza no lo consiguen pero... son un poco más sutiles”

(educadora centre de menors)

Allò rellevant d’aquestes formes de violència (que algunes autores han qualificat d’indirecta, subtil o simbòlica) poden ser tant o més dures que les agressions físiques i generadores d’un dany més profund en la identitat de l’agredit. Malgrat això, són menys detectables, menys espectaculars i resulten més difícils de castigar que les agressions físiques. En molts casos, els professionals, que coincidien en evidenciar-les, les explicaven simplement com a conseqüència d’una patologia o del “caràcter femení”, més rebuscat i complex.

Així mateix, atès el paternalisme que caracteritza les institucions, les transgressions femenines han estat subjectes a un menor control formal. La visió de la noia que necessita protecció, enfront del noi que necessita un càstig, està molt arrelada i és signe del masclisme de les forces de l’ordre, malgrat que en la pràctica i en alguns casos pugui ser beneficiosa per a la dona. Les noies aprenen també a utilitzar aquestes estratègies per a escapar del control *jugant* amb la seva feminitat:

“ellas son muy monas, ya sabes, rubitas muy guapas, ojos azules... saben dar una buena apariencia. Cuando iban a comisaría siempre han jugado con el cuento, aquello de llorar y ‘por favor, no se lo digas a mi madre...’

Siempre les ha funcionado súper bien, se han quedado pasmadas de lo bien que les funcionaba, sí, sí echar cuatro lagrimitas, parpadear y el policía como si fuera su padre, llevarlas a casa...”

(educadora de serveis socials)

Implicacions

Si mirem únicament aquelles manifestacions que són considerades problemàtiques des de les definicions oficials dels problemes socials o des del que determina el Codi Penal, bona part de les respostes transgressores protagonitzades per les noies restarà invisible. D'altra banda, aquesta invisibilitat pot complir una funció de “profecia autocomplidora” en el sentit que l'exclusiva atenció a les manifestacions *masculines* no fa més que reforçar la imatge del risc o el conflicte social com a propi dels nois.

Paral·lelament, desvetllar el fet que les noies resten en un pla secundari, perquè no protagonitzen aquelles conductes socialment amenaçants o problemàtiques, contribueix al meu entendre a plantejar-nos el fet que la intervenció social està dirigida, molt sovint, al control. El terme *risc social* contribueix a legitimar les intervencions sobre determinats col·lectius o situacions definides com a *problemàtiques* i està molt connotat pel gènere. Hauríem de considerar, per tant, en quins casos es considera que una situació és *de risc* en nois i en noies, i quines són les respostes socials que s'ofereixen. En el marc escolar, per exemple, es constata que els instituts reclamen ajuda als serveis socials quan es troben amb casos d'alumnat que representa un problema a classe (conductes violentes, amenaces...), a la família o al barri (absentisme que genera desordres...), conductes protagonitzades de manera molt majoritària per nois. En canvi els índexs d'absentisme a secundària, com demostren les dades²⁵, són més elevats entre les noies i no generen aquesta demanda perquè no *molesten* al carrer. Com m'explicava una educadora dels serveis socials d'atenció primària:

A veure, el normal és que l'institut et passi un cas anomenat “de risc” si porta conflicte a l'escola. Si no porta conflicte, o sigui si aquell noi està a la cadira i és de risc i no farà res a la seva vida, però no molesta, no te'l passaran. I, generalment, els conflictes que m'han arribat són per nois (...) L'absentisme de les noies és molt més justificat que el dels nois, perquè estan fent alguna altra tasca en alguns moments com pot ser tenir cura d'una germana.

D'altra banda, quan una noia transgredeix el seu rol de gènere i es manifesta a partir de conductes considerades masculines l'alarma social es dispara. Com ho explica una professora d'institut:

“davant d'una conducta agressiva d'una noia diríem que hi han d'haver molts professionals, hi ha més professors que s'escandalitzen perquè una noia sigui així... D'un noi s'espera o és més normal, d'una noia costa

més de creure, no? Però generalment els professors, quan una noia és tan conflictiva, ràpidament treuen la part de la família com dient "és que la noia necessita més proximitat..." mentre que els nois sembla que sigui més normal, i per això moltes vegades se'ls dona per perduts; que bé, com que un xaval ha de ser agressiu, doncs ja està, és molt normal"

Els models de socialització són cada cop més plurals i flexibles i, en conseqüència, els adolescents actuals han de decidir com construir la seva identitat entre múltiples formes possibles. Les opcions i, per tant, els processos de decisió i de negociació individuals són indiscutiblement majors que en altres generacions. Això no significa que desapareguin els condicionants socials sinó que, malgrat que aquests puguin ser tant o més determinants que abans, existeix una major consciència de què cada persona pot, d'alguna manera, escollir el seu propi itinerari i que no existeixen models únics que prefigurin el seu camí.

En relació amb les desigualtats de gènere, Beck²⁶ es refereix a la transformació de l'ordre estamental modern sobre el que es basava la societat industrial (fonamentada no únicament en la divisió capitalista del treball, sinó també en la divisió sexual del treball) vers un nou model en el qual les relacions de gènere podrien ser cada cop més igualitàries. En aquest sentit, podem afirmar que s'estan produint importants canvis en els models de socialització de gènere en les noves generacions. Uns canvis que, sobretot, estan protagonitzant les noies. Les noies joves creixen amb una concepció de la realitat considerablement diferent a la que va viure la generació de les seves mares i que es manifesta, per exemple, en un major èxit acadèmic i una incorporació massiva al mercat laboral.

Així mateix, molts es pregunten si aquesta igualació de rols no contribueix a què les manifestacions transgressores siguin cada cop més similars, de manera que es produeixi una masculinització de les conductes de les adolescents: increment del consum de drogues, de la conflictivitat a les aules, major índex de delinqüència juvenil... Com ens deia un educador que treballa amb joves toxicòmans:

"...la igualación tiene un coste y es para todo, tanto para la educación o el prestigio profesional como, para algunas mujeres, el crimen o la drogodependencia".

Caldria veure fins a quin punt aquestes transformacions són tan decisives a la pràctica, i en quins àmbits, així com analitzar fins a quin punt la transformació del rol de les noies joves té, i tindrà, inevitables conseqüències per als nois. D'entrada, si les noies adopten un paper cada cop més actiu inevitablement entra en crisi una determinada, fins ara hegemònica, d'entendre la masculinitat.

És important que els professionals tinguin en compte el seu paper socialitzador, i qüestionar les categories de gènere que totes i tots portem incorporades de manera molt profunda.

Anna Berga i Timoneda

Sociòloga. Professora de les Escoles Universitàries de Treball Social i Educació Social Pere Tarrés (URL)

- 1 El text d'aquesta ponència està extret, parcialment, de l'article recentment publicat a la revista mexicana *JOVENes*: Berga, A. (2003) "Aprendiendo a ser buenas: los procesos de riesgo social en las adolescentes desde una perspectiva de género", *JOVENes*. Revista mexicana de Juventud, 19: 116-135.
- 2 Diferents estudis sobre fracàs escolar han constatat, des de fa temps, que les noies s'adapten millor a la institució escolar i en saben treure més profit. En una investigació sobre fracàs escolar a Catalunya les noies dominen la majoria de les tipologies d'èxit que es presenten [J. Casal, *Èxit i fracàs escolar a Catalunya* (CIREM-Fundació Jaume Bofia, 1994)]. A la darrera Enquesta Metropolitana de Barcelona s'observa un canvi en les xifres dels nivells d'estudis en funció dels sexes en les noves generacions. En el grup de 19 a 25 anys es registren dues dades significatives: mentre hi ha un 25'8% de nois que només han completat la primària, la xifra baixa a 17'7% en el cas de les noies. En canvi, quant a la finalització d'estudis superiors, un 11'6% de noies els han finalitzat enfront el 7'7% dels nois [VV.AA. *Enquesta de la Regió de Barcelona 2000* (Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans, 2001)] Així mateix, les darreres dades de l'informe anual d'educació de l'OCDE (PISA 2003) revelen que les noies, en tots els països desenvolupats, tenen millors resultats acadèmics que els nois en totes les etapes del sistema educatiu.
- 3 Centre d'estudis jurídics i formació especialitzada, *Justidata*, n. 21 (Barcelona: Departament de Justícia. Generalitat de Catalunya, 1999). Dades corresponents al darrer trimestre de l'any 1998.
- 4 A. Giddens, *Sociología* (Madrid: Alianza, 1998), 254-55.
- 5 M. Rutter *et al.*, *La conducta antisocial de los jóvenes* (Madrid: Cambridge University Press, 2000), 352.
- 6 A. McRobbie i J. Garber. "Girls and subcultures", 209-222. A: *Resistance Through Rituals*. S. Hall i T. Jefferson (eds.) (Londres: Routledge, 2002).
- 7 Les entrevistes, que es van realitzar a 15 professionals del camp social i educatiu, formen part del que ha estat l'estudi exploratori de la meua tesi doctoral, en curs, titulada: "Adolescència femenina i risc social. Un estudi d'itineraris biogràfics i estratègies culturals des d'una perspectiva de gènere"
- 8 A. Furlong *et al.* *Vulnerable youth: perspectives on vulnerability in education, employment and leisure in Europe* (Strasbourg: Council of Europe, 2000)
- 9 M.J. Izquierdo, *El malestar en la desigualdad* (Madrid: Cátedra, 1998).
- 10 C. Brullet, "Roles e identidades de género: una construcción social", 273-308. A: *Sociología de las mujeres españolas*. Mª A. García de León *et al.* (eds.) (Madrid: Complutense, 1996).
- 11 E. Fernández "La societat (1): procés de socialització", 41-64. A: *La mirada del sociòleg*, S. Cardús (coord.) (Barcelona: Ediuoc-Proa, 1999).
- 12 Brullet, "Roles e identidades de género: una construcción social", 273-308.
- 13 P. Bourdieu *La dominació masculina* (Edicions 62: Barcelona, 2000).
- 14 G. Poal, "Reflexiones en torno a la socialización diferencial de mujeres y hombres", *RTS* n. 140: 40-53.
- 15 A. McRobbie, *Feminism and youth culture. From Jackie to Just Seventeen*, (London: MacMillan, 2000).
- 16 T. Miralles, "La mujer: el control informal". A: *El pensamiento criminológico II*, R. Bergalli i J. Bustos (eds.) (Barcelona: Península, 1983).
- 17 *Enquesta Infància i Adolescència*. C.I.S. (1989). Citat a F. Casas, *Infancia: perspectivas psicosociales* (Barcelona: Paidós, 1998).
- 18 J. Funes *et al.*, *Intervenció psicopedagògica sobre problemes de desadaptació social* (Barcelona: EDIUOC, 1998).
- 19 Un exemple paradigmàtic és Paul Willis. A *Learning to labour*, el seu estudi clàssic sobre la cultura antiacadèmica dels joves de classe obrera, va constatar la importància dels valors de la masculinitat com a identitat i integració en el grup d'iguals. [P. Willis, *Aprendiendo a trabajar* (Madrid: Akal, 1988)].
- 20 P. Bourdieu, *La dominació masculina* (Barcelona: Edicions 62, 2000).
- 21 Mª J. Izquierdo, Op. Cit.
- 22 A. Campbell, "On the invisibility of the female delinquent peer group", *Women & Criminal Justice*, Vol.2 (1): 41-62.
- 23 Mª J. Izquierdo, "Los órdenes de la violencia: especie, sexo y género". A: V. Fisas, *El sexo de la violencia* (Barcelona: Icaria, 1998).

- 24 D. Juliano, *Las que saben. Subculturas de mujeres* (Madrid: Horas y Horas, 1998).
- 25 M. García, *Abandonament escolar, desescolarització i desafecció* (Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 2003) (Finestra Oberta, 37)
- 26 U. Beck, *La sociedad del riesgo. Hacia una nueva modernidad* (Barcelona: Paidós, 1998).